

Sveučilište u Zagrebu

Medicinski fakultet

Bakhe kroz zrcalo psihopatologije

Eva Podolski i Ivan Raguž, šesta godina integriranog prijediplomskog i diplomskog
sveučilišnog studija medicine

Mentor: izv. prof. Saša Jevtović, dr. med.

Nakon Euripidove smrti 406. godine pr. Kr. Euripid mlađi iz Makedonije vraća u Atenu tri posljednje očeve drame: *Bakhe*, *Ifigeniju u Aulidi*, te izgubljeni tragediju *Alkmeon u Korintu*. Godinu dana kasnije Bakhe su izvedene na Dionizijskom festivalu gdje je djelo „kralja tragedije i moralnog dostojanstva“ i nagrađeno.

Epicentar zbivanja smješten je u kraljevskom gradu Tebi kojom vlada Pentej, sin Ehiona, najcjenjenijeg među Spartancima, i Agave, Kadmove kćeri. Dionizova osveta Tebancima uspostavljanjem potpune dominacije nad tebanskim ženama, uključujući i samu Agavu, nastala je kao pobuna zbog nijekanja njegova božanskog podrijetla. One tako postaju njegove „sljedbenice bakhe“, poznate i kao *menade* (grč. izv. μαίνομαι [maínomai] - biti u deliriju, pomahnitati) te iseljavaju iz svojih tebanskih domova u planine gdje danonoćno u plesu i orgijama slave boga Dioniza. Pentejeva ustrajnost u odbijanju priznanja Dionizovog božanstva kulminira osvetničkim planom koji će tebanskog kralja u doslovnom smislu doći glave. Zanos bakhi postaje toliko snažan da Agava svojem vlastitom sinu u jednom od mnogobrojnih rituala zadaje smrtni udarac. Na kraju tragedije bakhe upadaju u razdoblje *lucida intervalla* i postaju svjesne posljedica svojih djela, nakon čega zajedno s Kadmom bivaju zauvijek prognane iz Tebe, svojeg rodnog grada. Kroz cijelu tragediju lica su izuzetno snažno okarakterizirana i postavlja se pitanje možemo li pronaći iste obrasce ponašanja i u današnjem društvu, 25 stoljeća poslije.

U svrhu kvalitetnijeg shvaćanja i analize likova, njihovih odluka i posljedica istih, odlučili smo se koristiti metodom deskriptivne psihopatologije u njihovu opisu. Pojam psihopatologija sastavljen je od grčkih riječi ψυχή [psihé] što označava dušu ili duh, πάθος [páthos] označavajući patnju, a λόγος [lógos] razlog ili mišljenje. Čitav pojam definira se kao učenje ili znanost o patnji duše. Prekretnicu u shvaćanju psihopatologije „ozbiljnim“ učenjem pokrenulo je izdanje knjige *Allgemeine Psychopathologie* (Opća psihopatologija) njemačkog filozofa i psihijatra Karla Jaspersa. Prema Jaspersu glavne figure psihopatologije su pojedinac, njegova duša i psihičko oboljenje. Deskriptivna psihopatologija, kojom se služimo u svrhu opisivanja trenutnog stanja i onoga što je dovelo do toga, bazira se na informacijama dobivenim od strane promatrane osobe –pacijenta, njegovih bližnjih, te objektivnog nalaza promatrača. Veliki broj grčkih tragedija prožet je pojmom „ludila/pomahnitalosti“ koji naročito dolazi do izražaja u Euripidovim *Bakhama* te Sofoklovu *Ajantu* i *Heraklu*. Nezahvalno je definirati „ludilo“ kao pojam u tragediji jer se u promatranju tog fenomena u obzir trebaju uzeti mjesto i vrijeme u kojem promatrano lice živi i proživljava ga. Većina teoretičara žanra smatra kako je „ludilo“ posljedica božanske ljutnje i kazna za obične smrtnike, kojim se poništavaju do tada sretne i blagoslovljene ljudske sudbine lica ovih tragedija. U svojim dosezima stari Grci bili su skloni kriviti bogove za bolesti svoga naroda, izostavljajući važnost bioloških i ostalih faktora koji imaju ulogu u stvaranju slagalice poznate kao mentalna bolest.

U *Bakhama* se najracionalnije ponaša Kadmo, Agavin otac, svjestan svojih i pogrešaka svoga naroda. Lako je primijetiti kako posljednji razgovor oca i kćeri posjeduje karakteristike psihoterapije u kojoj Kadmo, imajući ulogu psihoterapeuta, uspijeva Agavu „dozvati pameti“. Svakako, u stvarnom životu taj je proces dugotrajniji i zahtijeva puno veći angažman, no

važnije je pozdraviti Euripidovo zanimanje za ovaj proces, uz pretpostavku kako su već u staroj Grčkoj postojali začeci terapijskog pristupa psihijatrijskim bolesnicima.

Euripidove *Bakhe* su na prvi pogled djelo prožeto manijom koja postupno preuzima sva lica i kulminira u sveopćem kaosu, iza kojeg slijedi zatišje i suočavanje sa stvarnošću. Manija se kao psihijatrijska dijagnoza očituje na vrlo sličan način kako je to opisano u ovoj drami, tako da postoji velika vjerojatnost kako je Grcima Euripidovog vremena bila dobro poznata. U maničnom raspoloženju osobu obuzimaju sumanute misli, najčešće ideje moći i veličine, a upravo glavnu žensku figuru djela, Agavu, pratimo dok jurca po kiteronskim gudurama u pretjeranom poletu i uzbuđenju da bi naposljetku prva zadala smrtonosni udarac vlastitom sinu Penteju, nošena ushićenošću i zabludom kako je ona najsnažnija i odabrana predvodnica bakhi. Ta sumanutost u promišljanju o vlastitoj veličini izobličila je njezinu stvarnost tako da je svog rođenog sina zamijenila za lava, opsjednuta željom da dokaže svoju snagu i hrabrost usmrćivanjem te kraljevske životinje. Prema dijagnostici, osobe u maničnom raspoloženju nekritične su prema svojem ponašanju, a nakon manične epizode slijedi povratak u svakidašnjicu. U skladu s tim Agava se tek na kraju tragedije suočava s posljedicama svojeg ponašanja. Opće ludilo koje zavlada Agavom i ostalim bakhama posljedica je Dionizove kletve koju on bijesno baca na Tebu zbog nepriznavanja njega kao boga. Dioniz je još poznat po imenima *μαινόμενος* [mainómenos], *Ζαγρεύς* [Zagreús] i *λύσιος* [lýsios], a svako od navedenih ima svoje podrijetlo i značenje u već opisanoj „pomahnitalosti“. Pojam *μαινόμενος* dolazi od grčke riječi koja označava maniju, *Ζαγρεύς* (poznat i kao „veliki lovac“) označava lov na slobodne duše kontrolirajući ih svakodnevnim opijanjem, dok *λύσιος* predstavlja osloboditelja ljudske patnje (kao što bi rekao naš pjesnik Dobriša Cesarić – „No rakije, rakije amo, jer utjehe nema u vodi“). Možemo maštati o božanskoj i nadnaravnoj moći Dioniza, ali i potpuno opravdano okriviti alkohol za takvo divljaštvo. U prilog tome ide i činjenica kako je upravo Dioniz bog vina i slavlja, iskoristivši alkohol kao svoje tajno oružje. Inverzija ciklusa budnosti i dubokog spavanja koja zahvaća bakhe, halucinacije i sumanute misli samo su neki od simptoma alkoholnog delirija, koji se javlja nakon naglog prekida uzimanja alkohola. Ne možemo sa sigurnošću znati, ali možemo pretpostaviti da su Euripidu bila dobro poznata sva lica alkohola i da ga je upravo pojava alkoholnog delirija djelomično i inspirirala da prikaže bakhe upravo takvima. U tom slučaju možemo vjerovati kako je Dioniz nakon dugog perioda slavlja i opijanja podlo i naglo uskratio svim bakhama alkohol i doveo ih u stanje delirija. Kao i sam delirij u stvarnom životu, tako i tragedija završava polaganim razbuđivanjem iz stanja sumanutosti. Osim manije i delirija, djelom vladaju i euforija i ekstaza koje su također riječi grčkog podrijetla. Riječ *εὐφορος* [eúforos] na starogrčkom jeziku znači „onaj koji se dobro nosi s nečim“, a *ἔκστασις* [ékstasis] stanje do krajnosti povišenog afekta, opijenost. U širem smislu, euforija je stanje povišenog blagostanja, a ekstaza predstavlja oblik povezivanja s višim silama i božanstvima koje je moguće samo ako se osoba nalazi u povišenom stanju uma i duše. Famoznu grčku proročicu Pitiju krasilo je slično stanje dok je proricala jer je jedino na taj način uspostavljala kontakt s Apolonom, bogom proročanstva. Na koji način je to postizala nije poznato, ali opojne trave (a zapravo droga) zacijelo su bile u optjecaju i u tim vremenima. Našu maštariju o opijanju koje Dioniz potiče među bakhama sada možemo proširiti i na drogiranje, pomoću kojeg je nekoć poslušne žene tebanskih muškaraca pretvorio u raskalašene i potpuno transformirane divljakuše koje zaljubljeno slijede isključivo njega, kao da su začarane. Time

je i droga potencijalni kanal pomoću kojeg Dioniz vlada i komunicira sa smrtnicima. Kada glasnik na Pentejevo inzistiranje opisuje prizore koje je zatekao prilikom uhođenja Bakhi, svjedočanstvo o njihovim djelima svojim opisom doseže vrhunac u kojem se miješaju dojmovi i slike posvemašnjeg divljaštva i nadnaravne snage, baš kao što i dobro izmiksana pjesma na rave-partyju u kombinaciji s drogom (a nije slučajno da je najčešće to baš ecstasy) opija i udružuje ljude. Gotovo bi se moglo reći da se u samom tekstu „fizički“ osjeća ritam i uzavrelost atmosfere što je još jedan dokaz koliko je ovo djelo bezvremensko jer omogućuje da se i u 21. stoljeću poistovjetimo s atmosferom na slavljinama u stoljećima prije Krista.

Čistu suprotnost razuzdanim bakhama čini Pentej koji je u posvemašnjem disforičnom raspoloženju. Disforiju bismo mogli okarakterizirati kao tvrdoglavo i zlovoljno raspoloženje i ponašanje. Međutim, Pentejeva disforija prerasta iz samodopadnosti u narcistički poremećaj ličnosti jer on toliko biva zaslijepljen sobom i svojim idealima te doslovno ne vidi ni samog boga pred sobom. A taj bog nasuprot njemu, Dioniz, može se jednako okarakterizirati tako da dijalozi slični igri pokvarenog telefona u kojoj svaka strana drži svoje ogledalo i promatra isključivo vlastiti odraz u njemu. Crte zdravog narcizma mora imati svaki vođa pa samim time i bog, ali i kod Dioniza narcizam prelazi granice normale. Nažalost, Penteja koji je običan smrtnik to ipak košta života, a Dioniz dokazuje da opstaju samo oni koji su „božanski“ i najbolji. Pored toga, kod Penteja se uz narcistički poremećaj ličnosti jasno očitava i paranoidni. U nadmetanju s Dionizom dolazi do izražaja obrazac pervazivnog nepovjerenja i sumnjičavosti, a njegova emocionalna udaljenost i nastojanje da uvijek djeluje racionalno, pravedno i objektivno ne spada više u kategoriju osobina „dobrog vladara“, već prelazi u posvemašnju patologiju. Nerijetko se u osoba s paranoidnim poremećajem ličnosti javljaju izljevi bijesa i psihoze, a u Penteja te karakteristike prerastaju u voajerizam. Spreman je bez ikakve zadržke promatrati vlastitu majku, rođakinje i ostale sugrađanke u njihovim orgijama kako bi ih raskrinkao i kaznio za njihovo razulareno ponašanje.

Vratimo li se na Dioniza i narcistički poremećaj ličnosti, možemo se zapitati kako je u jednom božanstvu došlo do razvitka takve patologije. Tu je važno prisjetiti se priče o Dionizovom postanku koji je obilježen Herinom ljubomorom i nepriznavanjem Dioniza koji je rođen od boga (Zeusa), ali i obične smrtnice (Semele). Premda ga je Zeus spasio kao nedonošče, već je pri samom rođenju doživio nepriznavanje i povredu vlastitog ega što je ključno za razvitak slabog samopouzdanja iznutra, na razini realne slike o sebi, a grandioznosti prema van.

Neovisno o povijesnom periodu, običajima ili narodima, ljudski rod se uvijek suočava s istim izazovima - proživljenim traumama u formativnom razdoblju i povredama ega. Psihijatrijski poremećaji koje ti izazovi iznjedre su suštinski uvijek isti, a najbolji dokaz za to je upravo i ova Euripidova tragedija. Obrasci koje je Euripid uprizorio kroz lica u *Bakhama* slični su današnjim, a možda je jedina razlika u tome što se u 21. stoljeću izgubila granica između „normalnog“ i „patološkog“ kroz prizmu veličanja slobode i autentičnosti.

Literatura

Begić D. (2022.) Psihijatrija

Shirazi M., Hadaegh B.(2020). Scrutinizing Socialout – of-placers: Euripides, Madness and Jaspersian Psychopathology. *Pertanika journals of social sciences & humanities*, 28(3) : 2359 – 2371

Mambrol N. (2020). Analysis of Euripides Bacchae. *Literary Theory and Criticism*

Hafner H. (2015.) Descriptive psychopathology, and the legacy of Karl Jaspers. *Dialogues in Clinical Neuroscience*. 17 (1): 19-29